

11. Lustracja, lustracja // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,9811,title,Lustracja-lustracji,wid,6774697,wiadomosc.html>.
12. Zákon č. 499/2004 Sb. O archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů [Електронний ресурс] / Ústav pro studium totalitních režimů – Режим доступу: <http://www.ustrcr.cz/cs/pravni-normy>.
13. Блажек П. Переход к демократии и люстрация. – Указ. соч. – С. 198.
14. Czesi w boju o przeszłość – rozliczenie z komunizmem w Czechach, 1990-2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blogpress.pl/node/16550>.
15. Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 25.10. – 26.10.2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volby.cz/pls/ps2013/ps2?xjazyk=CZ>.
16. Czesi w boju o przeszłość – rozliczenie z komunizmem w Czechach, 1990-2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blogpress.pl/node/16550>.

Надійшла до редакції 27.04.2014 р.

Міжнародні відносини

ББК Т 63.3 (4 Укр.)

НОВІ ОБРІЇ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Г.П. Докашенко

АНОТАЦІЯ

У контексті європейського вибору України аналізуються форми міжнародного співробітництва, реальні для застосування на регіональному рівні. Визначаються історичні уроки місцевих «побратимських зв'язків» радянського періоду, наводяться конкретні приклади співробітництва міст Донеччини з європейськими країнами, як відносно нового напрямку діяльності органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: Донеччина, європейський вибір, місцеве самоврядування, добре врядування, міста-побратими.

Сучасний період національного відродження нашої держави супроводжується зростанням зацікавленості широких наукових і громадських кіл до історичних подій, адже здобуття Україною державної самостійності відкрило перед науковцями додаткові можливості для критичного переосмислення подій минулого, для успіху сучасного. У вирішенні цього завдання важливе місце належить регіональним дослідженням, які проводяться на підставі сучасних методологічних принципів, оновленій джерельній базі. У сучасних умовах значно підвищується роль регіоналістики взагалі та історичної регіоналістики зокрема. Регіональний чинник має вагоме, а інколи й основоположне, значення в ідентифікаційних процесах як на колективному рівні, так і на рівні однієї людини.

Регіональний чинник має вагоме значення і в розвитку міждержавних стосунків. З огляду на це метою роботи став саме аналіз форм, напрямків цих стосунків на рівні міст, областей, окремих територій. Вибір теми роботи визначається актуальністю питання про місце України в сучасному світі, про ступінь її суб'єктності на міжнародній арені.

Історіографія питання умовно поділена на дві підгрупи. У першій представлені роботи з історії та теорії міжнародних відносин, форми участі України в міждержавних взаєминах. Вивчення цих робіт надали можливість з'ясувати історичні уроки та сучасні можливості входження нашої країни у світову спільноту [1].

Друга підгрупа представлена переважно працями фахівців з державного управління, які визначають роль органів місцевого самоврядування в сучасній політичній системі, наводять варіанти їх реформування з метою підвищення ролі в розбудові демократичної держави [2]. Серед останніх виділяється робота В.В. Толкованова, який донедавна очолював Національне агентство державної служби, і одним із перших у вітчизняній історіографії ввів у науковий обіг поняття «добре врядування» [3].

Досвід розвитку міждержавних стосунків на регіональному рівні був ще й за радянських часів, коли практично всі великі міста УРСР мали міста-побратими в інших країнах, перш за все країнах соціалістичного табору. На наш погляд, у цьому досвіді є аспекти як позитивні, так і негативні. Незначний історичний екскурс допоможе їх з'ясувати і визначити історичні уроки для сьогодення. Для прикладу виокремлено зв'язки між областями УРСР та округами Народної Республіки Болгарії: Житомирська область – Михайловградський округ, Кіровоградська область – Толбухінський округ, Луганська область – Пернікський округ (однією з перших в СРСР Луганська область встановила поріднені зв'язки ще в 1958 р.), Рівненська область – Відинський округ, Тернопільська область – Сливенський округ, Херсонська область – Шуменський округ, Хмельницька область – Сілістринський округ та ін. Наявність таких поріднених зв'язків була одним із важливих і обов'язкових показників інтернаціонального виховання не тільки молоді, а і всього населення республіки. Визначаючи основні напрямки та форми співробітництва, перш за все відзначимо його планову основу: щорічно на засіданні бюро обласних комітетів компартії розглядався і затверджувався «План дружніх зв'язків» відповідної області України з відповідним округом НРБ, починаючи з 1972 року згідно з рішенням ЦК КПРС, плани стали укладати на два роки, періодично також партійне і комсомольське керівництво заслуховувало звіти про виконання плану дружніх зв'язків, надаючи з року в рік однакові ухвали – підвищити якість і результативність контактів, націлити окремі поріднені колективи на ділове співробітництво, вимагати від районних та первинних партійних організацій регулярного інформування обласного комітету про стан контактів [4].

Таким же чином через рішення бюро обласного комітету партії затверджувався й список колективів, що встановлювали безпосередні зв'язки. Наприклад, на Рівненщині у 1967 р., коли встановлено поріднені контакти, таких колективів було 34, у 1984 р. їх вже стало 60; на Хмельниччині таких колективів визначено 52. На Луганщині цей процес починався з 13 колективів у 1958 році і дійшов до 49 колективів у 1976 р., на Херсонщині вже через п'ять років після встановлення дружніх стосунків у 1968 р. було 60 колективів, у Кіровоградській області постійні контакти підтримували від 30 до 40 колективів у різні роки, на Житомирщині їх кількість станом на 1977 р. складала 33 колективи [5].

Значний вплив мали ще й рішення місцевих комсомольських органів, які слідом за партійними встановлювали жорсткий диктат і контроль. Наведемо приклад із рішення бюро Рівненського обласного комітету ЛКСМУ (протокол 10 від 29 листопада 1968 р.), в якому дозволяється встановлювати зв'язки тільки між тими комсомольськими організаціями, де вже встановлено аналогічні зв'язки між партійними організаціями та господарськими органами, а підписувати договори тільки після позитивного рішення із цього питання компетентних органів і партійних організацій. Далі в цьому рішенні перед комсомольськими органами встановлено завдання розібратися «із здійсненням та

змістом листування і вжити заходів із його упорядкування» [6]. Вважаємо, що подібне рішення можна назвати вершиною формалізму. Хмельницький ОК ЛКСМУ після всіх узгоджень затверджує список 45 комсомольських організацій, рекомендованих на підписання угод про співробітництво [7]. Луганський ОК ЛКСМУ замість розгляду проблеми підвищення ефективності молодіжного співробітництва в інформації про інтернаціональне виховання молоді області підрахував, скільки разів районні та міські комітети комсомолу розглядали на засіданнях бюро або комісіях питання з інтернаціональної роботи, отримавши загальну цифру – 15 засідань у 9 структурних підрозділах [8].

Однією з найбільш розповсюджених форм місцевих контактів був обмін туристичними групами. Об'єктивно така форма контактів сприяла кращому знайомству з іншими країнами, їх населенням й відповідала загальноприйнятим нормам спілкування. В Україні, як і в усьому СРСР, і цій формі надали ідеологічного навантаження та посилені контрольні функції через обов'язковість обговорення партійними та комсомольськими органами кандидатур не лише керівників, а й усіх членів груп, які в своїх рішеннях постійно закликали до поліпшення добору кадрів, підвищення відповідальності первинних організацій за якість відбору кандидатів, своєчасного звітування про результати поїздки, суворого контролю за використанням коштів тощо. В одному з рішень бюро Рівненського ОК КПУ (протокол 41 від 14 березня 1978 р.) поїздки до соціалістичних країн за планом дружніх зв'язків вирішено розцінювати як важливе партійне доручення [9]. У Тернопільському ОК КПУ спеціальна комісія розглядала питання рекомендації щодо поїздок. Так, наприклад, у 1980 р. нею розглянуто 5273 подання, із яких позитивне рішення прийнято по 4659 кандидатурах (4213 туристів та 195 осіб у складі делегацій поріднених областей), наступного року з 5447 заяв позитивне рішення отримали 4648 осіб [10]. Бюро Хмельницького ОК КПУ звертає увагу підпорядкованих структур на серйозні недоліки в організації поїздок за кордон і рекомендує посилити процедуру відбору, звертаючи увагу на моральні та ділові якості, рівень знань про відповідну країну, точність оформлення документів тощо [11]. Для обласних керівників Луганської області питання організації туристичних поїздок взагалі стало предметом спеціального обговорення (постанова бюро ОК ЛКСМУ від 1 грудня 1976 р.; постанова бюро ОК КПУ від 31 грудня 1976 р.) після прикрого випадку – смерті болгарського туриста з комсомольської групи м. Перник Т. Атанасова, який напередодні вживав спиртні напої разом із представниками Бюро міжнародного молодіжного туризму [12]. Секретаріат Кіровоградського ОК КПУ (протокол 3 від 23 березня 1979 р.) постановив провести в поточному році нараду секретарів партійних організацій з питань організації зарубіжних поїздок, розглянувши форми відбору кадрів для поїздок, звітні вимоги до членів груп та керівників. Житомирський ОК КПУ засвідчує недостатню кількість спеціалізованих туристичних груп та зниження вимогливості до їх формування [13].

Активно проводився на місцевому рівні й обмін студентськими будівельними загонами, студентами для проходження практики, дитячими групами на відпочинок тощо [14]. Практично всі ці поїздки здійснювалися на безвалютній основі, що було визначено союзними документами Міністерства освіти [15]. Підсумовуючи результати розвитку зв'язків поріднених областей, на перше місце поставимо об'єктивну необхідність і зацікавленість широких кіл громадськості в активізації цих контактів як закономірний прояв дії інтеграційних процесів. Однак тоталітарні лещата зменшували можливості співробітництва, партійне керівництво всіма сферами суспільного життя спричинило загальновідомі на сьогодні недоліки, зокрема такі, як формалізація взаємин, і як наслідок – їх низька ефективність, епізодичність та часто безсистемність, плановість піднесена до неможливого рівня, як-от: попередній підрахунок кількості

приватних листів, дублювання партійними, комсомольськими, профспілковими та іншими громадськими організаціями форм і видів роботи, відсутність глибокого аналізу керівними структурами прийнятих ними ж рішень і, нарешті, дуже високий рівень ідеологізації. Саме ці недоліки й призвели до зниження, і навіть відмови від регіональних контактів на межі 80–90-х років минулого століття.

Відродження незалежності, вихід України на міжнародну арену як повноправного суб'єкта міжнародного розвитку, створило нову юридичну основу й надало нових можливостей для формування регіональної горизонталі міждержавних стосунків. Ці нові можливості перш за все пов'язані із реформуванням місцевого самоврядування, поступовим розширенням прав територіальних громад, передачі більшого кола повноважень від центру регіонам та громадам, які розглядаються саме в контексті європейського вибору України.

Одним з основних завдань реформи системи місцевого самоврядування має стати забезпечення доброго врядування та досягнення європейських стандартів з питань розвитку місцевої та регіональної демократії. Визначення «доброго місцевого врядування» (Good Urban Governance) вперше було задекларовано на II Конференції ХАБІТАТ* у червні 1996 року в Стамбулі. За визначенням В.В. Толкованова, на рівні практичного впровадження в умовах нашої країни – це комплекс партнерських взаємовідносин громади, органів публічної влади, суб'єктів публічного та приватного секторів у процесі планування та управління справами на певній території [16]. Поступово окреслюються інструменти забезпечення доброго врядування на регіональному рівні, серед яких визначимо:

– транскордонне співробітництво – сьогодні на території України діють сім єврорегіонів, наприклад: «Буг» (Україна, Польща, Білорусь), «Карпатський єврорегіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Слобожанщина» (Україна, Росія), Чорноморський єврорегіон. Зі створенням нового єврорегіону «Донбас» (Україна, Росія) має бути завершено процес утворення єврорегіонів по всьому периметру державного кордону України [17];

– міжмуніципальне співробітництво – утворення та діяльність регіональної асоціації органів місцевого самоврядування «Агломерація «Північний Донбас», засновниками якої стали Артемівська міська рада, Дружківська міська рада, Костянтинівська міська рада, Краматорська міська рада та Слов'янська міська рада Донецької області, яку науковці визнають перспективною моделлю розвитку економіки старопромислового регіону [18];

– регіональний просторовий розвиток, прикладом якого є розбудова пан-європейської мережі транспортних коридорів і можлива участь України в деяких з них: коридор № 3: Берлін – Вроцлав – Львів – Київ; коридор № 7: Дунайський (водний); коридор № 9: Гельсінкі – Санкт-Петербург – Мінськ – Київ – Кишинів – Одеса – Дмитровград – Александруполіс [19].

– розширюється географія взаємин, поширюються можливості участі українців в європейських проектах, особливо для молодіжної аудиторії. Європейський Союз приділяє значну увагу проектам та програмам, що сприяють контактам між людьми, зокрема молоддю. На сьогоднішній день ЄС пропонує українській молоді взяти участь

* Програма ООН-Хабітат по населених пунктах була заснована ще в 1978 р. В Україні у рамках Підготовчого процесу участі країни в Другій Конференції ООН по населених пунктах в 1994 р. створено Центр Муніципального Менеджменту (Хабітат). Місія Центру – надання лідерам органів місцевого самоврядування України практичної допомоги в розробці та впровадженні нових форм, систем і методів організації та управління на місцевому рівні відповідно до рекомендацій ПРОГРАМИ ООН ПО НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ (ООН-ХАБІТАТ).

у наступних програмах та проектах: Молодь в дії ; Еразмус Мундус; Темпус; Євроклуби.

Найбільшою популярністю користується програма «Молодь в дії». Це програма Європейської Спільноти, яка надає можливості міжнародної співпраці для молоді країн Європи, у тому числі й України. За підтримки Програми «Молодь в дії» молоді люди з України у співпраці з партнерами з інших країн можуть брати участь у молодіжних обмінах та міжнародній волонтерській діяльності. Молодіжні лідери, працівники громадських організацій та державних інституцій, які працюють з молоддю, мають можливість підвищувати свій професійний рівень на тренінгах та інших заходах, спрямованих на налагодження партнерства, підвищення якості та поглиблення своїх знань у різних сферах молодіжної роботи. У межах цієї програми функціонує Європейська волонтерська служба, метою якої стала підтримка участі молоді в різноманітних формах волонтерської роботи всередині Європейського Союзу та поза його межами. У цій акції молодь віком 18–30 років залучається до колективної або індивідуальної добровільної неоплачуваної праці [20].

Саме з участі в цій програмі й почався відлік нового напрямку в діяльності органів місцевого самоврядування та громади міста Горлівка Донецької області. В 2010 р. горлівчанка, випускниця Горлівського інституту іноземних мов, взяла участь в Європейській волонтерській службі в шведському місті Омуль. Швеція – одна з країн Європи, яка активно приймає волонтерів на умовах забезпечення їх житлом, харчуванням, в обмін на роботу в соціальних службах з пенсіонерами, особами з обмеженими можливостями тощо. Під час волонтерської практики й сформувалася ідея розробки проекту встановлення безпосередніх контактів між громадами Горлівки та Омуля. У 2011 р. відбулися ознайомчі поїздки, витрати на які взяла на себе шведська сторона. У складі горлівської делегації були представники як громадськості («Асоціація Горлівської громади «Відродження та розвиток»), так і міської ради (секретар міської ради, заступник голови, керівник відділу молодіжної політики). Візит шведської делегації збігся у часі з візитом болгарської делегації міста Кубрат, громада якого має вже десятирічний досвід взаємин з українською громадою. Наслідком зустрічі стало підписання Меморандуму про співробітництво трьох міст – Горлівки (Україна), Кубрат (Болгарія), Омуля (Швеція).

У межах Меморандуму розроблено проект «Молодіжна активність Україна – Швеція 2013–2015», який обговорено й ухвалено на державному рівні урядом Швеції. Проект передбачає фінансове забезпечення робочих візитів городян, обмін молодіжними групами і волонтерами та ін. У Горлівці вже створено волонтерський центр, шведська сторона передала свій досвід щодо протидії молодіжному безробіттю та популяризації здорового способу життя. Молодь бере участь в Європейських програмах позабюджетного фінансування, що надає практичного значення цій роботі в умовах обмеженого міського бюджету [21].

Форми співробітництва урізноманітнюються з урахуванням професійної спрямованості учасників проекту. Так, викладачі Горлівського інституту іноземних мов спільно з колегами зі Стокгольма (Ганна Варанкіна), Осло (Надія Коновалова), Нюрнберга (Вікторія Бреурош) видали філософський альманах «Метанойя», провели декілька спільних конференцій та робочих зустрічей [22].

Отже, відмовившись від зайвої ідеологізації та компартійного контролю, місцеві та центральні органи влади, громадськість продовжують міжнародні, міждержавні контакти. Вони наповнюються новим змістом на основі загальноприйнятих гуманістичних цінностей, розширюється географія цих контактів. Позитивним уроком минулого, який активно діє і сьогодні, є участь в співробітництві широких кіл громадськості, перш за все на регіональному рівні. Стосунки дійсно стають

міжнародними за масової участі в них практично всіх верств населення від школярів до пенсіонерів. Поширення взаємин відбувається як по горизонталі, так і по вертикалі, що підтверджує закономірність тенденції світового розвитку до інтеграції.

РЕЗЮМЕ

В контексте європейського вибору України в роботі проаналізовані форми міжнародного співробітництва, застосування яких є реальним і на регіональному рівні. Визначені історичні уроки місцевих «побратимських зв'язей» радянського періоду, наведені конкретні приклади співробітництва міст Донетчини в традиційному східноєвропейському напрямку, наприклад з Болгарією, і со странами Скандинавії як відносно нового напрямку в діяльності органів місцевого самоврядування.

Відмовившись від надмірної ідеологізації і всеохоплюючого контролю з боку комуністичної партії, наприклад, обов'язкового наявності плану дружеских зв'язей, затвердженого на засіданні обласного комітету партії, періодичної звітності про його виконання, затвердження спеціального списку організацій і установ, дозволених до участі в співробітництві і др., центральні і місцеві органи влади, громадськість продовжують міжнародні, міждержавні зв'язі. Вони наповнюються новим змістом на основі загальноприйнятих гуманістичних цінностей, розширюється географія цих контактів.

В статті приводяться приклади прикордонного співробітництва по створенню нового прикордонного регіону «Донбас», який завершить формування євро регіонів по всьому периметру державної межі України, міжмуниципального співробітництва регіональної асоціації органів місцевого самоврядування «Агломерація «Северний Донбас», регіонального просторового співробітництва по створенню європейських транспортних коридорів, молодіжного співробітництва студентів і викладачів Горлівського інституту іноземних мов і, в цілому, громади цього шахтерського міста. Позитивним уроком минулого, продовжуваним діяти і сьогодні, є участь в розвитку даних відносин широкими прошарками громадськості, зокрема на регіональному рівні. Відносини стають дійсно міжнародними, оскільки в них беруть участь всі категорії населення від школярів до пенсіонерів. Розширення контактів відбувається як по горизонталі, так і по вертикалі, що підтверджує закономірність тенденцій світового розвитку в напрямку взаємної інтеграції.

Ключові слова: Донетчина, європейський вибір, місцеве самоврядування, хороше управління, міста-побратими.

SUMMARY

In the article the author analyzes the forms of international cooperation at the regional level in the context of Ukraine's European choice. It is defined the historical lessons of local "brotherly relations" of the Soviet period and given some examples of cooperation among the cities of Donetsk region and the traditional East European countries, for example Bulgaria, and the countries of Scandinavia as a rather new activity of local self-government.

Ukrainian central and local authorities continue the international and interstate relations having abandoned the policy of excessive ideologizing and comprehensive control of the Communist party, such as obligatory planning of friendly relationships approved at the meeting of the regional party committee, periodical reporting about its fulfillment, approvals of the special list of organizations and establishments allowed to participate in this cooperation, etc. Nowadays international cooperation is filled with a new sense which is

based on the standards of humanistic values, the geography of these contacts is being extended.

In the article the author gives the examples of border cooperation on creation of the new border region "Donbas" which will finish the formation of euro regions along the frontier of Ukraine, intermunicipal cooperation of the regional association of local governments "Agglomeration "Northern Donbas", regional spatial cooperation on creation of European transport corridors, youth cooperation of students and teachers of Horlivka Institute of Foreign Languages and at large the communities of this miner's city. The positive lesson of the past, which is still working, is the participation of large sections of the public, first of all at the regional level, in the development of these relations. The relations have become really international as all the categories of the population participate in them including schoolchildren and pensioners. Expansion of these contacts develops both across and down that confirms regularity of the world development tendencies in the direction of an all-round integration.

Keywords: Donetsk region, European choice, local self-government, good governance, twin-cities.

ПОСИЛАННЯ І ПРИМІТКИ:

1. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 192 с.; Дергачов В. А. Геополітика / В. А. Дергачов. – Київ : ВИРА-Р, 2000. – 198 с.; Мальський М. Теорія міжнародних відносин / М. Мальський, М. Мацяк. – К. : Знання, 2007. – 461 с.; Міжнародні відносини: історія, теорія, економіка / За ред. М. З. Мальського і Ю. М. Мороза. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 236 с.; Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. – К., 2004; Україна в Європі : Пошуки спільного майбутнього / Керівник авторського колективу і науковий редактор доктор історичних наук, професор А. І. Кудряченко. – К. : ІСД НАНУ, 2009. – 269 с. та ін.
2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: [кол. монографія] / [В. О. Антоненко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов та ін.]; за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К. : Атака, 2007. – 864 с.; Безверхнюк Т. М. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні: [монографія] / Т. М. Безверхнюк, С. Є. Саханенко, Е. Х. Топалова. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 325 с.; Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні: науково-практичний посібник / За ред. М. О. Пухтинського, В. В. Толкованова. – К. : Крамар, 2003. – 400 с.; Куйбіда В. С. Сучасні проблеми і регіональні особливості місцевого самоврядування в Україні / В. С. Куйбіда. – Львів : Літопис, 2001. – 260 с.; Регіональна політика: методологія, методи, практика [монографія] / [за ред. академіка НАНУ М. І. Долішнього]. – Львів : ІРД НАН України, 2001. – 700 с.; Регіональна політика в країнах Європи : Уроки для України / [за ред. С. Максименка]. – К. : Логос, 2000. – 171 с. та ін.
3. Толкованов В. В. Добре врядування та інструменти його забезпечення на місцевому і регіональному рівнях: вітчизняний та зарубіжний досвід / В. В. Толкованов. – К. : Місто НВ, 2013. – 264 с.
4. Державний архів Рівненської області. – Ф.400, оп.98, спр.21, арк.93–99; оп.102, спр.37, арк.41–42; Державний архів Тернопільської області. – Ф.1, оп.1, спр.5982, арк.136–137; оп.25, спр.17, арк.3–4; Державний архів Херсонської області. – Ф.46, оп.5, спр.53, арк. 81–96; Державний архів Хмельницької області. – Ф.487, оп.27,

- спр.15, арк.35–40; Державний архів Кіровоградської області. – Ф.429, оп.1, спр.119, арк.23–24; Державний архів Житомирської області. – Ф.76, оп.24, спр.31, арк.43–49.
5. Державний архів Рівненської області. – Ф.400, оп.98, спр.21, арк.97–99; оп.130, спр.79, арк.14–16; Державний архів Тернопільської області. – Ф.1, оп.1, спр.5982, арк.175; оп.29, спр.14, арк.85–86; Державний архів Хмельницької області. – Ф.487, оп.33, спр.15, арк.44–48; Державний архів Луганської області. – Ф.179, оп.34, спр.37, арк.57–58; оп.39, спр.51, арк.98–99; Державний архів Херсонської області. – Ф.46, оп.1, спр.4319, арк.85-88; Державний архів Кіровоградської області. – Ф.429, оп.9, спр.887, арк. 65, 99, 135.
 6. Державний архів Рівненської області. – Ф.177, оп.8, спр.13, арк.166.
 7. Державний архів Хмельницької області. – Ф.862, оп.23, спр.22, арк.77–79.
 8. Державний архів Луганської області. – Ф.311, оп.17, спр.92, арк.3–64.
 9. Державний архів Рівненської області. – Ф.400, 114, спр.24, арк.6–7.
 10. Державний архів Тернопільської області. – Ф.1, оп.21, спр.71, арк.173; оп.23, спр.71, арк.41.
 11. Державний архів Хмельницької області. – Ф.487, оп. 24, спр.12, арк.94–97.
 12. Державний архів Луганської області. – Ф.179, оп.39, спр.92, арк.5–7; Ф.311, оп.11, спр.17, арк.22–23.
 13. Державний архів Кіровоградської області. – Ф.429, оп. 17, спр.44, арк.44–45; Державний архів Житомирської області. – Ф.76, оп.9, спр.21, арк.8–12.
 14. Державний архів Хмельницької області. – Ф.862, оп.17, спр.19, арк.71; оп. 18, спр.86, арк.35; спр.273, арк.59–60; Державний архів Луганської області. – Ф.311, оп.11, спр.9, арк.24–25; Державний архів Кіровоградської області. – Ф.1574, оп.13, спр.16, арк.32–34; Державний архів Херсонської області. – Ф.46, оп.15, спр.371, арк.46–47; оп.25, спр.253, арк.100;
 15. Державний архів Російської Федерації. – Ф.9563, оп.1, спр.3716, арк.38.
 16. Толкованов В. В. Вказ.праця. – С. 13.
 17. Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф., Толкованов В. В. Траскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів / В. С. Куйбіда та ін. – К : Крамар, 2009. – С. 126.
 18. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/759/>.
 19. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н. А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – С.108.
 20. Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/projects/youth/youth_uk.htm; http://yia.org.ua /prykłady_proektiv.html ; http://yia.org.ua/evr_volont_slujba.html.
 21. Режим доступу: <http://www.gorlovka.dn.ua/ru/node/8543>.
 22. Поточний архів Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Папка «Міжнародні зв'язки».

Надійшла до редакції 17.04.2014 р.